

Tóth Tibor

AZ ANGOL HADSEREG MEGOSTROMOLJA BUDA VÁRÁT

A Hounslow Heath-i hadgyakorlatok II. Jakab uralkodása idején (1685–1688)¹

Az 1683 és 1699 között zajló magyarországi visszafoglaló háború során a császári hadsereg oldalán külföldi önkéntesek is részt vettek a hadjáratokban, köztük számos angol, skót és ír személy. A brit-szigeteki önkéntesek, akik közül sokan katonatisztek és előkelő származásúak voltak, elsősorban hadi ismereteket és tapasztalatokat igyekeztek szerezni a hadszíntéren. A legnagyobb számban Buda 1686. évi visszafoglalásakor voltak jelen, amelyről aprólékos feljegyzéseket és hadinaplókat készítettek. Mindez egybeesett a londoni udvar és II. Jakab angol király (1685–1688) érdekeivel, aki az egyik legfontosabb feladatának a hadsereg megerősítését tekintette. A cél elérésében kiemelkedő szerep jutott a magyarországi háborúnak is. Az angol hadsereg II. Jakab uralkodása alatt minden évben többhetes hadgyakorlatokat tartott Hounslow Heathen, s ezeken a hadszíntérről frissen hazatért angol tisztek tapasztalatait is figyelembe vették, 1687-ben pedig már a teljes táborozást Buda előző évi ostroma alapján szervezték meg. A tanulmány elsődleges célja II. Jakab hadseregszervező tevékenységének, motivációinak és a Magyarországra utazó önkéntesek angliai katonai jelentőségének a vizsgálata, végső soron pedig a hadgyakorlatok menetének és eredményességének a feltárása.

Az angol, skót és ír állandó hadseregek megalakulása és jellegzetességeik

1642 és 1660 között, a polgárháború és a Köztársaság éveiben, a hadsereg meghatározó szerepet játszott a Brit-szigetek életében. A katonák és a tábornokok, Oliver Cromwell-lel (1599–1658) az élükön, az ország mindenható urai voltak, akiket különadókból kellett eltartani. Mindez hosszú évtizedekre megalapozta a parlament és a lakosság ellenszenvét bármiféle állandó hadsereggel szemben. Az 1660-ban „utazásairól” hazatérő II. Károly király (1660–1685) a történelekből teljesen más következtetést vont le, és jogosan féltette a hatalmát, döntéshozói függetlenségét, de a testi épségét is egy olyan országban, ahol pár évvel korábban még eltörölték a királyság intézményét és kivégezték az uralkodót. A Stuart-restaurációval (1660) megörökölt, fegyelmezett és ütőképes cromwelli hadsereg

¹ A tanulmányban szereplő dátumokat a Gergely-naptárhoz igazítottam, a személynevek esetében pedig az Oxford Dictionary of National Biography-ban (ODNB) található névformákat vettem alapul.

(*New Model Army*) azonban mind II. Károly, mind a parlament számára veszélyforrást jelentett, amelytől mihamarabb meg kellett szabadulni. Ezt 1660 decemberére sikerült elérni. Az egykor rettegett és diktatúrát kiépítő hadsereg katonái, akik egy évvel korábban még valószínűleg kardélre hányták volna a hazatérő Károlyt, hagyták magukat feloszlatni. A parlament az utolsó shillingig kifizette az elmaradt zsoldjukat és megkönnyítette számukra a beilleszkedést a polgári életbe, de sokan külföldre utaztak és más uralkodók hadseregeihez csatlakoztak.²

A *New Model Army* feloszlásával elhárult ugyan a veszély, hogy a tábornokok újfent magukhoz ragadják a hatalmat, azonban törvényi szempontból a királyt semmi sem akadályozta abban, hogy egy új hadsereget állítson fel. A gyakorlatban az uralkodó a parlament által megszavazott éves jövedelméből annyi katonát tarthatott hadrendben, amennyit a pénzügyi keretei lehetővé tettek. II. Károly ennek megfelelően nem is késlekedett. 1661 tavaszára létrejött Anglia első állandó hadserege két gyalogezreddel és két vértesezreddel, amelyek mind a mai napig az angol uralkodók házi ezredeinek számítanak (*Household Division*). II. Károly szaktított tehát az angol királyok régi gyakorlatával, miszerint békeidőben csupán egy kicsiny, katonai értékkel nem rendelkező, ceremóniális testőrséget tartanak fenn (*Yeoman of the Guard*). Az ezt megelőző évszázadokban kizárólag háborúk idejére toboroztak hadsereget, amelyet a béke megkötésével azonnal feloszlattak.³

A kezdeti négy Angliában állomásozó ezreden kívül, amelyek létszáma 3500–4000 fő volt a hadsereghez tartoztak még az angliai (1000–1500), valamint a dunkirki (Dunkerque) és a tangeri helyőrségek (2000–3000) katonái is. II. Károly uralkodásának utolsó éveire az utóbbi két támaszpont megszűnt, az észak-afrikai Tangert védő katonákat pedig kivételesen nem eresztették szélnek, hanem besorolták az angliai hadseregbe (1684), amelynek a létszáma ennek köszönhetően 6000 főre nőtt.⁴ Az angol hadsereghez félhivatalosan hozzátartoztak a más országok szolgálatában álló „kölcsonvezredek” is, amelyek mindaddig nem zavarták a parlamentet, amíg angol földre nem léptek. Ilyen volt az 1662–1668 között fennálló portugáliai brit kontingens (3000 fő), amellyel II. Károly a portugál szövetségét segítette sikeresen a spanyolok elleni függetlenségi háborúban (1640–1668). A háború lezárultával ezt az egységet feloszlatták. Ugyanilyen minőségben szolgáltak angol, skót és ír ezredek Franciaországban (1672–1678, *French Brigade*)⁵ és az Egyesült Tartományokban is. Ez utóbbi volt a hosszú életű

² *John Childs: The Army of Charles II.* London 1976. 10–11.; *Roger Burrow Manning: An Apprenticeship in Arms. The Origins of the British Army 1585–1702.* Oxford 2006. 265–266.

³ *Tim Harris: Restoration. Charles II and his Kingdoms, 1660–1685.* London 2005.; *Childs, J.: The Army of Charles II* i. m. 1–20.

⁴ *Childs, J.: The Army of Charles II* i. m. 13.

⁵ *John Childs: The British Brigade in France, 1672–1678.* *History* 69. (1984) 384–397.

Anglo–Dutch Brigade, amely az angol tisztikar kiképzőiskolájának is számított,⁶ és rövid megszakításokkal 1585–1782 között létezett. Ezeket az egységeket ugyan a franciák és a hollandok képezték ki, szerelték fel és fizették, azonban szükség esetén az angol uralkodók bármikor hazarendelheték őket. Erre a Stuart-restauráció alatt három alkalommal került sor: 1665-ben a második angol–holland háború (1665–1667), 1685-ben Monmouth herceg, azaz II. Károly törvénytelen fiának (1649–1685) a lázadása, valamint 1688-ban a holland támadás alkalmával. Ezeknek az alakulatoknak köszönhetően egy olyan harcedzett emberanyag állt állandó jelleggel az angol uralkodók rendelkezésére, amely mindaddig egy fontba sem került számukra, amíg haza nem rendelték őket.⁷

Az udvari hadseregen túl Anglia katonai erejét erősítették a helyi lakosokból szerveződött vidéki és városi milíciák is (*militia*). Az 1661. és 1662. évi milícia-törvények (*Militia Acts*) értelmében a király szabadon rendelkezhetett velük, így szükség esetén a hivatásos hadseregen túl a milíciák is Károly rendelkezésére álltak. Teljesen más kérdés volt azonban a harcértékük és a megbízhatóságuk. A hivatásos katonákhoz képest képzetlen, rosszul felszerelt és vezetett emberek voltak, az egységeik élén pedig helyi befolyásos vezetők álltak. A parlament a milíciákat teljességgel elegendőnek tartotta a közrend fenntartására, akiket háború esetén plusz pénzügyi ráfordításokkal az ország védelmére is alkalmassá tehettek, tehát szerintük semmiféle szükség nem volt a király magánhadseregére. A különféle nézőpontokat félretéve a milíciák legfőbb haszna abban rejlett, hogy háború esetén könnyen kiképezhető és felszerelhető utánpótlást jelentettek a megnövekvő hivatásos hadsereg számára.⁸

Az angol hadsereg mellett az ír és skót királyságok is rendelkeztek saját állandó haderővel, amelyek elkülönültek egymástól, és nem volt szabad átjárás közöttük. A skót udvari hadsereg II. Károly uralma alatt megmaradt kicsiny, kb. 2500 főt kitevő alakulatnak, miközben az írországi királyi haderő létszáma 7500 fő körül mozgott, tehát évtizedekig nagyobb volt angol társánál (minőségileg azonban messze elmaradt attól).⁹ Az angol, skót és ír hadseregek részeit alkották az úgynevezett Tüzérségi vagy Hadmérnöki Hivatalok (*Ordnance Office*), amelyek

⁶ *John Carswell: The Descent on England. A Study of the English Revolution of 1688 and its Background.* New York 1969. 21.

⁷ Ráadásul így anélkül támogathatták a katonai szövetségeseiket, hogy Angliát háborúba sodorták volna. Ilyen alakulatok, Cromwell egykori veterán katonái küzdöttek a spanyolok ellen a portugál restaurációs háborúban (1640–1668), miközben Anglia Európában nem viselt háborút Madriddal. De ugyanez érvényes az 1678-ig fennálló French Brigade-re, miután 1674-ben Anglia kilépett a holland háborúból (1672–1678). *Childs, J.: The Army of Charles II i. m. 170–172.; John Childs: The Army, James II, and the Glorious Revolution.* London 1980. 1.

⁸ *Harris, T.: Restoration i. m.; Childs, J.: The Army of Charles II i. m. 22.*

⁹ *Childs, J.: The Army of Charles II i. m. 196–209.; Childs, J.: The Army, James II i. m. 56.*

parancsnokai (*Master of the Ordnance*) voltak felelősek a fegyverzet, különösen az ágyúk és a muskéták, valamint a katonai raktárak és az erődítmények karbantartásáért és állapotáért. Az ide tartozó hadmérnökök és tüzérek képzett személyek voltak, akik a hivatal vezetőjének feleltek.¹⁰ Az angol hadsereghez köthető adminisztrációs feladatokat a hadügyi államtitkár végezte (*Secretary at War*), aki 1683-ig valóban a nevéhez hűen, a vezénylő tábornok oldalán részt vett a hadjáratokban. 1683-tól a tevékeny William Blathwayt (1649–1717) kinevezésével a hivatal egyre több hatáskört ragadott magához, mind fontosabb szerephez jutva a hadsereg életében. A hadügyi hivatal a hadsereghez köthető rutin ügyintézését végezte, mint a menetparancsok kiadását, az útvonal és a szálláskörzetek meghatározását, a haditörvények meghozatalát vagy például a kinevezések ellenjegyzését.¹¹

A király új magánhadserege a méreteiből adódóan nem jelentett komoly fenyegetést a parlamentre, azonban II. Károlynak ez nem is állt szándékában. A katonák óvták a királyi család biztonságát egy esetleges összeesküvés vagy felkelés idején, valamint létrejött egy olyan udvari hadsereg, amely ceremoniális funkciókat látott el és reprezentálta az uralkodó hatalmát. A király katonái rendfenntartói szerepkörrel is bírtak, és tevékenyen kivették a részüket az útonállók elleni harcokból (sokszor több rendbontást okozva, mintsem megoldva). Emellett a királyi testőrség háború esetén a kibővítendő hadsereg magját alkotta. II. Károly számára abból a szempontból is előnyös volt a hadsereg fenntartása, mivel így lehetősége nyílt tiszti kinevezésekkel jutalmazni a hozzá hű embereket. Egy kisméretű udvari hadsereg létezését végül hallgatólagosan a parlament is elfogadta, elismerve a király jogos igényét testőrezredek fenntartására. Károly és a kormányzati hivatalok ennek megfelelően szándékosan kerültek a baljós „hadsereg” (*Army*) megnevezést, ehelyett a „Testőrség és helyőrségek” (*Guards and Garrisons*) volt használatban. II. Károly hadserege nem volt népszerű a lakosság körében, tagjai azonban Cromwell katonáival ellentétben nem folytak bele a politikába, nem fejtettek ki nyomásgyakorlást, és alávették magukat a polgári hatalomnak.¹²

Ennek ellenére a parlament állandó gyanakvással tekintett II. Károlyra és a hadseregére. Külön fenyegetésként értékelték a katolikusok beszivárgását a

¹⁰ *John William Fortescue: A History of the British Army I–XIII.* London 1910. I. 311–312.; *Gerald Edward Aylmer: The Crown's Servants. Government and Civil Service under Charles II, 1660–1685.* Oxford 2002. 43–44.; *Childs, J.: The Army of Charles II i. m. 109–111.* Bővebben lásd *Howard C. Tomlinson: Guns and Government. The Ordnance Office under the Later Stuarts.* London 1979. 9.

¹¹ *Childs, J.: The Army of Charles II i. m. 94–100.; Gertrude Ann Jacobsen: William Blathwayt. A Late Seventeenth Century Administrator.* New Haven 1932.; *Barbara C. Murison: Blathwayt, William* (bap. 1650, d. 1717). Oxford Dictionary of National Biography. Oxford 2004. (<https://bit.ly/3pSjedH>, letöltés 2020. júl. 25.)

¹² *J. R. Western: Monarchy and Revolution. The English State in the 1680s.* London 1972. 121–139.; *Childs, J.: The Army of Charles II i. m. 20.*

hadseregbe, ám a parlament aggodalma többnyire megalapozatlan és túldimenzionált volt. Ugyan mind a tiszti, mind a közlegényi állományban megtalálhatóak voltak katolikus vallású katonák, a számuk mindvégig elenyésző volt (2–5%). 1666-ban a nagy londoni tűzvészt követően az Alsóház úgy találta, hogy a pusztítás okozói katolikusok is lehetnek, ezért rákényszerítették a királyt, hogy tisztítsa meg a hadsereget a pápistáktól. Ennek következtében 1667 szeptemberében az összes katolikus tisztet és közkatonát elbocsátották a hadseregből. Pontos számok nem állnak rendelkezésre, azonban pár száz fő veszíthette el ekkor a kinevezését. A király a régi hűséges katonák egy részét pénzügyi segélyben részesítette, azonban a többség, különösen a kiforgatott közlegények végleg elveszítették a megélhetésüket. Közülük többen külföldre utaztak: Franciaországba, az Egyesült Tartományokba vagy a császári haderőbe. Az indulatok lecsillapodásával azonban a katolikusok visszaszivárogtak a hadseregbe, amit 1678-ban az úgynevezett „pápista összeesküvés” során a parlament nyomására egy újabb elbocsátási hullám követett.¹³ Az ügy lecsengése után a katolikus katonák újfent visszatértek, II. Jakab uralma alatt (1685–1688) viszont már nem történtek további kiforgatások. Jakab ugyan sok katolikus tisztet nevezett ki, ami által számarányuk enyhén megnőtt, azonban a parlament és a lakosság félelmei ellenére az angol hadsereg mindvégig megmaradt protestánsnak.¹⁴

A kicsiny angol hadsereg háborúk esetén távolról sem bizonyult elegendőnek, ezért a parlament által megszavazott adókból új ezredekkel állítottak fel. Ez történt a második (1665–1667) és a harmadik angol–holland háborúban (1672–1674), valamint 1677–1678-ban Franciaország ellen, majd II. Jakab uralma alatt 1685-ben Monmouth herceg lázadásakor. Ilyenkor egész Európából hazasereglettek az addig mellőzött tapasztalt tisztet és katonák, hogy az angliai toborzás kiegészítésképpen feltöltsék az új angol ezredekkel, de hazarendelték a külföldön szolgáló „kölcsönözöket” is. Mindezen intézkedéseknek köszönhetően az angol hadsereg létszáma teljes háborús készség idején körülbelül 30 000 főre emelkedett. Érdemes ezt a számot összevetnünk a kor más hadseregeivel, figyelembe véve, hogy Anglia a geopolitikai „elszigeteltségéből” kifolyólag kivételes helyzetben volt Európában. A sokkal kisebb, igaz, a birodalom felé jelentős kitettséggel rendelkező Dánia 1690-ben 32 000, Hessen 1688-ban 10 000, míg az Egyesült Tartományok a holland háború (1672–1678) keserű tapasztalatait mérlegelve 40 000 katonát tartott

¹³ A pápista összeesküvésről és az azt követő kizárási válságról lásd *Borus György*: A pápista összeesküvés és a kizárási válság Angliában, 1678–1681. *Aetas* 24. (2009) 3. sz. 5–19.

¹⁴ 1688-ban Orániai Vilmos inváziós hadseregében jóval nagyobb volt a katolikusok létszáma és aránya, mint II. Jakabéban bármikor. Lásd *Childs, J.*: The Army, James II i. m. 21–23., 26–29.; *John Miller*: Catholic Officers in the Later Stuart Army. *The English Historical Review* 88. (1973) Nr. 346. 35–53.

hadrendben. XIV. Lajos Franciaországa 1666-ban békeidőben 90 000, az 1680-as években pedig már 100 000–150 000 katonát sorakoztatott fel.¹⁵

A parlament még nyílt háborúk esetén is gyanakvó maradt, hogy a király valójában a saját hatalmát kívánja megerősíteni és a megnövekedett hadsereget nem külföldön szándékozik bevetni, hanem a saját belpolitikai céljaira felhasználni és abszolutisztikus módszerekkel kormányozni. Emiatt és a gazdaságra nehezedő adóterhek eltörlése érdekében a háborúk lezárultával az újonnan felállított ezredeket minduntalan feloszlatták, a hadsereg létszáma pedig visszaesett a békebeli keretekre. Ez alól egyedül 1685 jelentett kivételt, amikor II. Jakab a királyi koronára áhítozó Monmouth ellen mozgósította az országot, majd a felkelés leverését követően továbbra is hadrendben tartotta a felállított ezredeket. A hadsereg tartós kibővítését Jakab azzal indokolta, hogy Monmouth herceg lázadása során bebizonyosodott: a kicsiny angol haderő és milícia elégtelen az ország védelmére. A hadsereg felduzzasztását végül maga a parlament tette lehetővé, mivel jóval nagyobb éves jövedelmet szavazott meg II. Jakabnak, mint elődjének. Emellett évtizedek óta rendületlenül emelkedtek a vámokból származó uralkodói bevételek, miáltal az uralkodó komoly pénzügyi nehézségek nélkül tudta fenntartani a megnövekedett létszámú hadsereget (20 000 katona). 1688-ban a holland fenyegetés árnyékában ráadásul újabb ezredállítási hullám indult, valamint az Anglo–Dutch Brigade-et is visszahívták, ami azonban felemás eredményekkel zárult. Ennek köszönhetően 1688 novemberére egy 25 000 fős, bárhol bevethető haderő állt II. Jakab rendelkezésére, ezen felül további 5000 fő helyőrségekben, 5000 fő pedig kiképzés alatt állt. Az ír és skót hadseregek sem maradtak ki, az ő esetükben azonban jóval kisebb volt a növekedés. Az előbbi 1688-ra 9000, utóbbi 3000 főre gyarapodott.¹⁶ Mindezt már nem lehetett fenntartani a parlament adói nélkül, a testület összehívására azonban Orániai Vilmos (1650–1702) 1688. évi támadása miatt nem kerülhetett sor.

¹⁵ *John Stoye: Europe Unfolding 1648–1688.* Oxford 2000. 161., 237–238.; *Olaf van Nimwegen: The Dutch Army and the Military Revolutions, 1588–1688.* Woodbridge 2010. 352.; *John A. Lynn: The Wars of Louis XIV 1667–1714.* London–New York 2013. 50–51.; *John Childs: Nobles, Gentlemen and the Profession of Arms in Restoration Britain 1660–1688: A Biographical Dictionary of British Army Officers on Foreign Service.* London 1987. p. XI.; *Uő: The Army of Charles II i. m. 186.; Uő: The Army, James II i. m. 5.*

¹⁶ *Childs, J.: The Army, James II i. m. 4.*

II. Jakab és a hadseregfejlesztési tervek

II. Jakab előszeretettel foglalkozott a hadsereget és a haditengerészetet érintő kérdésekkel, és rengeteg időt szentelt nekik. Fiatalon Henri de La Tour d’Auvergne (1611–1675), azaz Turenne francia marsall alatt szolgált, majd 1658-ban, a dűnék csatájában, később pedig a második és a harmadik angol–holland háborúban is részt vett, ahol nagy személyes bátorságról tett tanúbizonyságot. Tehetséges és fáradtságot nem ismerő adminisztrátor volt, akinek a Tüzérségi Hivatalban bevezetett újításait bő száz évvel később Napóleon ellenfele, Wellington herceg (1769–1852) is nagyra értékelte.¹⁷ Uralkodóként az egyik legfontosabb célja a vészegény és alulméretezett angol haderő megerősítése volt, amelyben a testvéréhez hasonlóan a királyi hatalom támaszát látta.¹⁸ A kevésre tartott és alacsony harcértékkel bíró milíciákat (kivéve a hatékony és nélkülözhetetlen londonit) teljesen háttérbe szorította, különösen amelyeknek a helyi vezetőiben nem bízott meg.¹⁹ A hadsereg megerősítésekor azonban nemcsak mennyiségi, hanem minőségi javulást is szeretett volna elérni, amiben fontos szerepet szánt a török elleni magyarországi hadszíntérnek.

II. Jakab az angol királyok részéről korábban nem látott érdeklődéssel követte a magyarországi háború híreit. Orániai Vilmossal váltott leveleiben rendszeresen megvitatták a hadszíntér fejleményeit, amelyekben gyakran hangot adott abbéli óhajának, miszerint nagyon várja a következő posta megérkezését a legfrissebb hírekkel.²⁰ Az angol uralkodót a személyes érdeklődésén, kíváncsiságán és a háború nyugat-európai diplomáciai kapcsolatokra kifejtett hatásán túl a magyar hadszíntér katonai vonatkozásai, valamint azok angliai és írországi hasznosítása foglalkoztatták a leginkább. Az 1680-as évekre, miután a hosszú háború folyamán (1593–1606) sikerült taktikai és haditechnikai fölényt kivívni, a császári haderő számbelileg és a felvonultatott hadianyagok mennyisége terén is kiegyenlítette

¹⁷ Fortescue, J. W.: *A History of the British Army* i. m. I. 300–301.

¹⁸ R. H. Whitworth: 1685. James II, the Army and the Huguenots. *Journal of the Society for Army Historical Research* 63. (1985) Nr. 255. 130–137.

¹⁹ John Miller: *The Militia and the Army in the Reign of James II*. *The Historical Journal* 16. (1973) 659–679.; Childs, J.: *The Army, James II* i. m. 10.; Whitworth, R. H.: 1685. James II i. m. 130–131.

²⁰ „I have received yours of the 12th [1683. október] by which am very glad to find you think that some considerable place in Hungary will be besieged by the Christians and that the Türks are under so great a consternation which makes me long for the next German letters.” – The National Archives, State Papers (a továbbiakban: TNA SP) 8/3 Part 2., fol. 164r.; További esetek: TNA SP 8/3 Part 2., fols. 158–159., 160–161., 210., 288–289.; TNA SP 8/4, fols. 9–10., 13–14., 15–16., 51–52., 70., 71–72., 73., 74., 75., 77., 84., 95–96., 97., 98., 101., 102.; A londoni császári követ is hasonlóan nyilatkozott: „Er hoffte bald etwas Gutes aus Ungarn zu vernehmen.” – Österreichisches Staatsarchiv Haus- Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA HHStA), Großbritannien, Diplomatische Korrespondenz Kt. 23., fol. 69v. – Windsor, 1687. jún. 23. Dominik Andreas von Kaunitz (1655–1705) követjelentése.

a török hadsereggel szembeni lemaradását. A visszafoglaló háborúban a császári hadsereg a legkorszerűbb haditechnikát és harceljárásokat alkalmazta,²¹ miközben a török haderő jelentős kihívásokkal szembesült az állam fokozódó decentralizálódása, az elégtelen katonai szervezettség, a tüzfegyverek (különösen az ágyúk) rossz minősége vagy akár az európai hadtudományi vívmányok ismeretlensége miatt.²² Ennek ellenére a magyarországi hadszíntéren nem csupán a császári, de a török haditechnikára és harceljárásokra is figyelemmel voltak a kortársak, köztük a háborúban részt vevő angol, ír és skót katonatisztek és hadmérnökök.²³

1685-től a király személyes parancsára minden évben fiatal angol hadmérnökök utaztak Magyarországra, hogy tapasztalatokat és tudást szerezzenek, valamint aprólékos feljegyzéseket készítsenek a hadszíntéren látottakról. A király utasítására 1685. augusztus 8-án, tehát rögvést a Monmouth-féle rebellió leverését követően küldte meg az államtitkár Sunderland earlje (1641–1702) az angol Tüzérségi Hivatal vezetőjének, Dartmouth bárónak (1647–1691)²⁴ az erre vonatkozó első parancsok egyikét, amelynek az indoklásában a következő állt: „elengedhetetlen és nagy szükség mutatkozik arra, hogy a király alattvalói közül bizonyos személyek képzettek és hozzáértőek legyenek a hadmérnöki mesterségben, és ezáltal bármikor készen álljanak a király szolgálatára.”²⁵ Dartmouth a királyi óhajnak megfelelően intézkedett, és 1685-től minden évben kijelölt valakit a magyarországi hadműveletekben való részvételre. 1686-ban a magyar történetírás számára is jól ismert Jacob Richards (1663/1664–1703) utazott el Magyarországra.²⁶

²¹ A császári hadsereg ostromtechnikájától és képzett hadmérnöki gárdájáról lásd *Domokos György*: A várak jelentősége és a császári seregek ostromtechnikája a felszabadító háborúban. In: *Végvárok és régiók a XVI–XVII. században*. Szerk. Petercsák Tivadar – Szabó Jolán. (Studia Agriensia 14.) Eger 1993. 73–84.; *Uő*: Váráépítészet és várharcazat Európában a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 99. (1986) 47–110.; *Czigány István*: Buda visszavívása. *Hadmérnökök, térképészek Buda alatt*. Bp. 1986.

²² A kérdést számos tanulmány keretében Ágoston Gábor járta körül szemléletesen. Lásd *Gábor Ágoston*: Empires and Warfare in East-Central Europe, 1550–1750: The Ottoman–Habsburg Rivalry and Military Transformation. In: *European Warfare, 1350–1750*. Eds. Frank Tallet – D. J. B. Trim. Cambridge 2012. 111., 130–134.; Továbbá (a teljesség igénye nélkül): *Uő*: Párhuzamok és eltérések az oszmán és az európai tüzérség fejlődésében a 15–17. században. *Történelmi Szemle* 34. (1992) 173–198.; *Uő*: Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. *Történelmi Szemle* 37. (1995) 465–485.

²³ *Tóth Tibor*: The British and Irish volunteers' Perception of the Ottoman and Christian Armies during the Great Turkish War in Hungary (1683–1699). *Études sur la Région Méditerranéenne – Méditerranéan Tanulmányok* 28. (2019) 7–18.

²⁴ George Legge, 1st Baron of Dartmouth, aki 1682–1688 között állt a hivatal élén.

²⁵ TNA War Office (a továbbiakban: WO) 55/334, fol. 22v. – Az indoklás Jacob Richards hadmérnöki kinevezési levelében található, amellyel egyszerre a magyarországi utazására is parancsot kapott. A tanulmányban szereplő angol és német nyelvű idézetek és hivatkozott szövegrészek a szerző fordításai.

²⁶ Gyakorlatilag a Buda 1686. évi ostromát taglaló összes fontosabb történeti munka megemlíti a nevét. A legfontosabbak: *Károlyi Árpád – Wellmann Imre*: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Bp. 1936.; *Kropf Lajos*: A Budavára 1686-iki ostrománál jelen volt angol önkéntesek. *Magyar Történelmi Tár* 17. (1894) 1. sz. 135–147.; *Markó Árpád*: Angol katonák Budavár visszavívásánál 1686-ban. *Magyar*

Az erről szóló és fentebb idézett döntés 1685. augusztus 8-án született meg a királyi udvarban,²⁷ október 27-én pedig a pontos utasításokat (*instructions*) is kiállították a számára.²⁸ Richardsot 1687-ben Edward Clarke hadmérnök váltotta, akinek az utazásáról szóló hivatalos döntés 1687. április 8-ai,²⁹ míg a parancslevél három héttel későbbi, 1687. április 29-ei keltezésű.³⁰ 1687-ben Clarke-kal tartott Magyarországra Talbot Edwards hadmérnök, azonban Edwards 1687. június 17-én kibocsátott parancslevelében nem szerepelt célszág, csupán egy „külföldi utazás”.³¹ Végezetül 1688. március 5-én Richard Burton hadmérnök kapta utasításba, hogy az elkövetkező hadjárat idejére utazzon Magyarországra.³²

Az egyenesen a királyi udvarból érkező parancsok alapján a Magyarországra utazó hadmérnököknek a következő szempontokat kellett figyelembe venniük a tanulmányútjuk során: „az elkövetkező hadjárat idejére utazzon Magyarországra és csatlakozzon a császár hadseregéhez, ahol figyelje meg és jegyezze le, hogy hogyan szervezik meg a menetoszlopaikat, a táborozást, a csatarendjüket, a hadgyakorlataikat, az ágyútrénjüket, az ostromaknáikat és az ágyúütegjeiket, a circum- és contravallációs védműveiket, az erődépítésetet, az öntődéiket, a hadieszközeiket és gépjeiket, vagy bármi mást, amit hasznosnak gondol az utazása során.”³³ Az összes fellelt, Magyarországra vonatkozó hadmérnöki parancslevél ezeket a szempontokat sorolta fel. Utazásuk során tehát a hadmérnököknek szakszerű feljegyzéseket kellett készíteniük. Ezekre vonatkozóan Jacob Richards 1685. október 27-én kiállított instrukciói tovább finomítanak: „Minden nap eseményéről naplót kell vezetned, azaz a hadsereg meneteléséről és elszállásolásáról, hogy milyen rendben

---

Katonai Szemle 7. (1937) 2. sz. 211–216.; *Szakály Ferenc*: Önkéntesek Budavár visszavívásánál. Bevezető. In: Budavára visszavétele 1686-ban. Egy ismeretlen angol kortárs beszámolója. Szerk. Faragó Tamás. Bp. 1986. Az ostromról készített hadinaplójának kiadásai: Magyar Történelmi Okmánytár, londoni könyv- és levéltárból. 1521–1717. Közzéteszi Simonyi Ernő. Pest 1859. 221–273.; Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. Szerk. Szakály Ferenc. Bp. 1986. 235–244. Jacob és testvére John Richards későbbi sorsáról lásd *Tóth Tibor*: John Richards angol hadmérnök útinaplója a Balkán-félszigetről és Magyarországról (1700). *Lymbus* (2019) 415–450.

²⁷ TNA WO 55/334, fol. 22v.; TNA SP 44/164, pp. 246–247.

²⁸ British Library (a továbbiakban: BL), Stowe Manuscripts (a továbbiakban: MS) 447, fol. 1r.

²⁹ TNA WO 55/334, fol. 94r.; TNA SP 44/164, p. 386.

³⁰ TNA WO 51/35, fol. 168r.

³¹ „as the bearer Talbot Edwards for some time past applied himself to those studies in order to the making himself capable to serve us for the future as an engineer, and we intending [...] to make unto him some allowance for his encouragement to travel into *foreign parts* and perfect himself in the said studies.” [Az szerző fordítása.] – TNA WO 55/334, fol. 47v.; TNA SP 44/164 pp. 330–331. – Valószínűleg az ő úticélja is Magyarország volt, azonban erre bizonyítékkal nem rendelkezünk, csupán a körülmények alapján feltételezhető. Jacob Richards gyakorlatilag teljesen megegyező szövegű kinevezésében ugyanez a célszág nélküli megfogalmazás szerepelt. Lásd TNA WO 55/334, fol. 22v.

³² TNA WO 55/335, fol. 13v.; TNA SP 44/165, p. 22. – Utóbbi nyomtatásban: *Calendar of State Papers Domestic: James II I–III*. Ed. E. K. Timmings. London 1972. (a továbbiakban: CSPD James) III. 151.

³³ TNA SP 44/164, p. 386. – Sunderland államtitkár levele Dartmouthnak, amelyben felhatalmazta arra, hogy a levélben említett hadmérnököt (Edward Clarke) utasítsa a magyarországi utazásra.

menetelnek, a táborhelyeik gyalogezredek és lovaszászlóaljok szerinti kialakításáról, továbbá arról, hogy hogyan támadnak meg egy várat vagy táboroznak le, és készítsd el lehetőleg minél több város és erődítmény alaprajzát a látképükkel együtt, ahogyan erre alkalmad lesz, de előtte kérj rá engedélyt öcsászári felségétől vagy a hadseregeit vezénylő tábornokoktól.”³⁴ Az instrukciókban volt még egy fontos kitétel, miszerint „nemcsak Magyarországon, hanem az odavezető utadon is”.³⁵ A parancsok értelmében tehát szinte minden hadászati és haditechnikai kérdésre tekintettel kellett lenniük, gyakorlatilag messze túllépve egy hadmérnöktől elvárt tudás kereteit. Ebből is látható, hogy az angol udvar és hadvezetés nem csupán a hadmérnöki, de az általános katonai ismeretekre is igényt tartott.

A feljegyzések készítése azért is jelentős, mivel ennek köszönhetően nemcsak azon kevés hadmérnöknek és katonatisztnek nyílt lehetősége megismerni a modern (császári) hadviselés rejtelmét, akik Magyarországra utaztak és tapasztalatokat szereztek, hanem mindazon katonáknak is, akik a kérdéses kéziratokat vagy nyomtatott kiadványokat áttanulmányozták. Ugyan ezek korántsem helyettesíthetik a helyszíni tapasztalat- és ismeretszerzést, azonban mégis hasznosak lehetnek és egyfajta tankönyvként szolgálhattak más tisztek és hadmérnökök számára. Utóbbi különösképp érvényes Jacob Richards Buda visszafoglalásakor vezetett ostromnaplójára, amelyet 1687-ben nyomtatott formában kiadtak és széles körben hozzáférhetővé tettek. A kiadvány megjelentetését II. Jakab támogatta,³⁶ aki – mint tudjuk – maga is előszeretettel olvasott hadszíntéri jelentéseket és Richards naplójából saját kéziratos példánnyal is rendelkezett.³⁷ A Magyarországra érkező hadmérnökök közül egyedül Richards feljegyzéseit sikerült megtalálni, Edward Clarke írásainak a hollétéről nincsenek ismereteink.³⁸ Valószínűleg Edwards és Burton is készítettek ilyeneket, azonban erre még nem sikerült bizonyítékot találni.

³⁴ BL Stowe MS 447, fol. 1r.

³⁵ BL Stowe MS 447, fol. 1r.

³⁶ *Childs, J.*: Nobles, Gentlemen i. m. p. XII.

³⁷ Richards naplójának eredeti kéziratáról (BL Stowe MS 448) két egykorú másolat is készült (BL Harley MS 4989 és King's MS 226), amelyek szintén a British Libraryben találhatóak. A másolatokban igen érdekes, hogy a Harley-példány legelső oldalán egy idegen (a másolótól eltérő kéz) által, ismeretlen időpontban készített lakonikus megjegyzés szerepel, miszerint a kézirat korábban Jakab király tulajdonában volt („This did belong to King James”). A kézirat pontos története nem ismert, így az állítást sem bizonyítani nem tudjuk, azonban a körülményeket ismerve teljességgel elképzelhető, hogy Jakab király is rendelkezett saját példánnyal Richards ostromnaplójából. Ebből a szempontból érdekes, hogy a King's-gyűjteményben újonnan felfedezett másolat eredetileg III. György király (1760–1820) tulajdonában volt, emiatt erről a példányról is elképzelhető, hogy egykoron II. Jakabnak készült.

³⁸ Edward Clarke is készített hadinaplót az 1687. évi magyarországi hadjáratról, amiről pénzügyi elszámolása alapján tudunk. TNA WO 51/35, fol. 168r. – Az irat kelte: 1688. jan. 8.; Ezenkívül az elvégzett munkáért járó kifizetés is bizonyítja. TNA WO 51/36, fol. 122r.

1685 és 1688 között a hadmérnökökön kívül több tucatnyi angol, ír és skót katonatiszt vett részt önkéntesként a magyarországi török elleni háborúban, akik 1686-ban Buda ostromakor, majd a rákövetkező évben a dél-magyarországi hadjárat során minden alkalmat megragadtak, hogy katonai ismereteket és tapasztalatokat szerezzenek. Nincs nyoma annak, hogy a hadmérnökökhöz hasonlóan különleges feladattal bízták volna meg őket, azonban 1686-ban és 1687-ben számos aprólékos hadszíntéri beszámolót küldtek el a rokonaiknak és a barátaiknak, de az angol államtitkároknak és II. Jakabnak is. 1686-ban Jacob Richards ostromnaplóján kívül az ír főúr, William Stewart, azaz Mountjoy vikomt (1650–1692), az ír hadsereg Hadmérnöki Hivatalának főparancsnoka – az udvar kérésére – rendszeresen beszámolt Buda ostromáról Charles Middleton (1647–1719) államtitkárnak és II. Jakabnak.³⁹ 1687-ben ezt a feladatot a fiatal John Cutts (1661–1707) vette át,⁴⁰ de rajta kívül az 1687. évi eseményekről Edward Clarke hadinaplója is a londoni udvar rendelkezésére állt, nem is beszélve a közkézen forgó különféle sajtótermékekről és angol követi beszámolókról.⁴¹

Nem tudni azonban, hogy az angol, skót és ír katonák, valamint katonatisztek II. Jakab parancsára vettek-e részt a magyarországi háborúban, vagy épp ellenkezőleg, ők maguk kérvényezték az uralkodó jóváhagyását az utazáshoz. A kérdés ugyan egyéni szinten fontos, azonban II. Jakab álláspontja mindvégig ugyanaz maradt: az angol tiszteknek hasznos elutazniuk Magyarországra, és részt kell venniük a törökök elleni háborúban. Jól illusztrálja mindezt, hogy 1686-ban a saját fiát, a 15 éves James Fitz-Jamest (1670–1734) is elküldte a magyar hadszíntérre tapasztalatokat szerezni, majd a hazatérését követően hercegi rangra emelte és az angol hadsereg ezredesévé nevezte ki.⁴² A tisztek és katonák elutazását a londoni udvar azzal is megkönnyítette, hogy a mustrák során nem vették figyelembe a hiányzásukat, így a fizetésüket a távollétük ellenére is folyósították.⁴³

³⁹ BL Add MS 41842, fols. 24–40.

⁴⁰ *Tóth Tibor*: John Cutts hadijelentései az 1687. évi hadjáratról. A Harsány-hegyi csata és Kolozsvár elfoglalása. Fons 26. (2019) 63–86.

⁴¹ A témáról bővebben: *Tóth Tibor*: Az angol követek és a brit és ír önkéntesek szerepe a magyarországi visszafoglaló háborúval kapcsolatos hírek közvetítésében (1685–1688). In: Közvetítő rendszerek, médiumok és hatalomgyakorlás a kora újkori Európában. Szerk. B. Székely Dorottya Piroska et al. Bp. 2021. 256–299.

⁴² *Stuart Handley*: Fitzjames, James, Duke of Berwick upon Tweed (1670–1734). Oxford Dictionary of National Biography. Oxford 2004. (<http://www.oxforddnb.com/view/article/9610>, letöltés: 2017. júl. 25.)

⁴³ Ezekről az önkénteseknek kiállított menlevelek tanúskodnak. TNA SP 44/69, p. 210. További erre vonatkozó, hasonló tartalmú menlevelek: TNA SP 44/164, pp. 339–340. – Oliver St George menlevele; TNA SP 44/164, p. 404. – Claus Leple; TNA SP 44/165, p. 33. – St Albans herceg; TNA SP 44/165, p. 46. – Ercole Garimberti; CSPD James, II. 322. – Thomas Belasyse.

Hounslow Heath katonai jelentősége és az első táborozás története (1685)

Hounslow Heath⁴⁴ évtizedek óta az angol hadsereg egyik gyülekezési pontjának számított, ahol már az angol polgárháború éveiben is több szemlét tartottak,⁴⁵ 1685-ig azonban a táborhely kiválasztásakor még Blackheath és Putney Heath élveztek előnyt. II. Károly 1678-ban Hounslow Heathen, 1684-ben pedig Blackheathen rendezett szemlét. Utóbbin majdnem a teljes angol hadsereg, körülbelül 6500 fő vett részt. Hounslow Heath fő táborhelyé tétele II. Jakab döntése volt, mivel félúton helyezkedett el a windsori királyi kastély és Whitehall között, ahonnan könnyedén elérhette a tábort. Emellett Hounslow stratégiai jelentőségű helyszín volt, ahol több fontos útvonal keresztezte egymást, így Anglia bármely szegletét könnyedén meg lehetett közelíteni. Fontos megemlíteni, hogy 1685 előtt elsősorban szemléket és mustrákat rendeztek, a hetekig tartó hadgyakorlatokra II. Jakabot megelőzően egyik angol király sem vállalkozott. II. Károly uralkodása alatt ugyan sor került különféle csatákat és ostromokat megjelenítő, elsősorban reprezentatív célokat szolgáló katonai gyakorlatokra. (Ilyen volt például, amikor Windsorhoz közel Maastricht 1673. évi ostromát mutatták be 1674-ben, amelyben Jakab és Monmouth a támadók főparancsnokaiként szerepeltek.) Ezek az ostromelőadások azonban rövid ideig tartottak és méreteikben eltörpültek az 1686–1687 közötti hadgyakorlatokhoz képest.⁴⁶ Emellett európai viszonylatban sem egyedülálló jelenségről van szó, hiszen többek között a holland, a svéd és a francia hadseregek is szerveztek nyári szemléket és különféle katonai gyakorlatozásokat. Tudjuk, hogy a külföldi példákat II. Jakab is figyelemmel követte. 1686-ban Edward Clarke hadmérnököt küldte el megfigyeléseket végezni a holland és francia hadseregekbe (a következő évben pedig Magyarországra utazott).⁴⁷

⁴⁴ Az egykoron 1600 hektár kiterjedésű mezei jellegű területből mára mindössze néhány tucat hektár maradt beépítetlen. Hounslow ma London egyik külső kerületének (borough) számít, ahol a windsori királyi kastély és Hounslow Heath közé beékelődött a Heathrow repülőtér.

⁴⁵ *Trevor Royle: Civil War. The Wars of the Three Kingdoms 1638–1660.* London 2005. 269., 405., 446.

⁴⁶ TNA Admiralty Papers (a továbbiakban: ADM) 77/2, sine fol. – London newsletter, 16th September 1684.; *W. C. Cunningham: The Military Encampments of James II on Hounslow Heath.* Hounslow and District History Society 1964. 2.; *Childs, J.: The Army of Charles II i. m. 67–68.*; *Childs, J.: The Army, James II i. m. 96–97.*; *John Childs: General Percy Kirke and the Later Stuart Army.* London–New York 2014. 117.

⁴⁷ TNA WO 51/33, fol. 107.; TNA WO 55/334, fol. 56v.; A hollandok 1686-ban Nijmegenről egy mérföldnyire, Mockerhidénél rendeztek hadgyakorlatokat, amelyeken Frigyes Vilmos (1620–1688) brandenburgi választó is részt vett. Lásd *Journal of the Hon. John Erskine of Carnock, 1683–1687.* Ed. Walter Macleod. Edinburgh 1893. 201–202.; *John Childs: Armies and Warfare in Europe 1648–1789.* Manchester 1982. 76.; *Uő: Warfare in the Seventeenth Century.* London 2001. 101.; *Van Nimwegen, O.: The Dutch Army i. m. 352–354.*

II. Jakab hadgyakorlatai során a több ezer királyi katona feltűnése és hetekig tartó szokatlan jelenléte nagy riadalmat keltett. Többen attól féltek, hogy a király London és a parlament megfélemlítésére gyűjtötte egybe a katonákat. Ez ugyan nem zárható ki, II. Jakab pedig kétségtől a hatalma reprezentálására is felhasználta a tábor, azonban az első és legfontosabb célja a katonák gyakorlatoztatása volt.⁴⁸ A táborban felállított kápolnákat úgyszintén a hadsereg katolizálásának egyik eszközeként értelmezték,⁴⁹ és bár Jakab remélte, hogy a katonái közül többen megtérnek a katolikus egyházhoz, erre tömegesen sosem került sor. A kezdeti féltelmek és rosszallások elmúltát követően a hadgyakorlatok egyre inkább társasági eseménnyé váltak, egy útikönyv pedig egyenesen a londoni látványosságok közé sorolta, mint felkeresendő helyszínt. A tisztek és nemesek sátraiban a gyakorlatok szüneteiben mindig nagy összejövetelek és fényűző étkezések zajlottak. A londoni előkelők, tehetősek polgárok, de a külföldi követek is rendszeresen kilátogattak meg szemlélni a gyakorlatozó katonákat. Köztük volt a londoni császári követ, Dominik Andreas von Kaunitz (1655–1705) is, akit a király a saját sátrában vendégelt meg.⁵⁰ A társasági eseményeket tehát Jakab is szorgalmazta. Fából egyemeletes „pavilonokat”, kilátóhelyeket építtetett, amelyeket nemcsak a királyi pár, de más előkelők is igénybe vehettek.⁵¹ Idősebb Willem van de Velde holland festő (1610/11–1693) művei alapján ítélve, aki legalább kilenc ceruzarajzot készített az 1687. évi táborozásról, minimum kettő, de lehetséges, hogy három ilyen pavilon volt a táborban.⁵²

1685-ben június elején vette kezdetét a gyülekezés Hounslow Heathen,⁵³ azonban gyakorlatozás helyett egészen július közepéig – Monmouth lázadásának a katonai leveréséig – hadműveleti bázisul szolgált a királyi hadsereg számára. Többek között ide irányították a Hollandiából hazarendelt három skót kölcsön ezredet, de az újonnan felállított angol regimenteket is, amelyeket itt képeztek ki, ellenőriztek le és soroltak be a hadsereghez.⁵⁴ Mindebben II. Jakab is részt vett, aki személyesen ellenőrizte az ezredek minőségét.⁵⁵ 1685-ben Orániai Vilmosnak

⁴⁸ Childs, J.: *The Army, James II* i. m. 96.

⁴⁹ TNA SP 8/1 Part 2., fol. 75v.

⁵⁰ ÖStA HHStA, Großbritannien, Diplomatische Korrespondenz Kt. 23, fols. 69r., 75rv. – Windsor, 1687. jún. 26. és júl. 4. (?) Kaunitz követjelentései. Az idézett részlet a július 4-ei jelentésben olvasható németül.

⁵¹ Walton Clifford: *History of the British Standing Army 1660–1700*. London 1894. 527.; Fortescue, J. W.: *A History of the British Army* i. m. I. 303–304.; Cunningham, W. C.: *The Military Encampments of James II* i. m. 5.; Childs, J.: *The Army, James II* i. m. 37., 40., 97.; Uő: General Percy Kirke i. m. 118.

⁵² M. S. Robinson: *The Willem van de Velde Drawings in the Boymans-van Beuningen Museum Rotterdam*. Rotterdam 1979. 78–79., 330–345.

⁵³ TNA WO 5/1, pp. 114., 116., 125., 142., 190., 194–195., 199–201., 204., 212., 219., 227–231., 233., 237–238., 240., 244.; TNA WO 5/2, pp. 48–49.

⁵⁴ TNA WO 5/1, pp. 114., 125., 142.; Cunningham, W. C.: *The Military Encampments of James II* i. m. 3.; Childs, J.: *The Army, James II* i. m. 97.

⁵⁵ TNA WO 4/1, fols. 7v–8r. – Whitehall, 1685. szept. 7. William Blathwayt levele Beaufort earl-jének.

írott egyik levelében arról számolt be, hogy nagyon elégedett az eddig látottakkal és az ezredek állapotával, azonban sietnie kell vissza Hounslow-ra megnézni, hogy a terepet megfelelően előkészítették-e a katonák számára.⁵⁶ A források nem szólnak arról, hogy ágyúk is érkeztek volna a táborba, de ekkor még nagymérvű hadgyakorlatok sem zajlottak, csupán alapkiképzés és szemlék. Ezek közül az utolsóra valószínűleg 1685. augusztus 22-én került sor, majd állandó szálláshe-lyeikre rendelték a katonákat.⁵⁷

Az 1686. évi hadgyakorlatok

1686-ban már merőben más képet mutatott a tábor, amelyet alaposan előkészítettek és megszerveztek. Lehetséges, hogy a táborozással állt összefüggésben az ezé-
ben megjelent gyakorlatozási kézikönyv, valamint a hadbíróságok munkarendjének a finomhangolása is.⁵⁸ 1686-ban a királyi udvar kezdeményezésére és jóváhagyásával képekkel illusztrált nyomtatvány jelent meg a Hounslow Heath-i táborozásról, amely olyannyira pontosnak tűnik, hogy még az ágyúk számát is helyesen ábrázolták rajta.⁵⁹ Egyben ez az egyik legfontosabb, levéltári adatokkal is alátámasztott forrásunk az 1686. évi eseményekre vonatkozólag, amely alapján tudjuk, hogy Hounslow Heathen többek között külön katonai kórház,⁶⁰ hadbíróság, tábori pék-ség és sörfözde működött, valamint árusokat és kereskedőket hívtak meg, akiknek előírták, hogy csakis jó minőségű és megfelelő árú portékát szabad kínálniuk.⁶¹ Emellett aprólékosan ügyeltek a katonák és a lovak ellátására, valamint arra, hogy mindig elegendő sátor, lőpor, csákány, ásó, lapát stb. álljon rendelkezésre.⁶²

1686-ban a tábor megnyitására június 4-én került sor,⁶³ ahova ezúttal 28 háromfontos ágyú is érkezett a londoni Towerből.⁶⁴ A hadgyakorlatokon részt vevő

⁵⁶ TNA SP 8/3 Part 2., fols. 286r., 288v. – Whitehall és Windsor, 1685. aug. 28. és 31. II. Jakab levelei Orániai Vilmosnak.

⁵⁷ *Cunnington, W. C.*: The Military Encampments of James II i. m. 4.

⁵⁸ *Clifford, W.*: History of the British Standing Army i. m. 46.; *Childs, J.*: The Army, James II i. m. 92.

⁵⁹ The Royal Encampment of His Majesties Forces on Hounslow-Heath. Wherein is Contained the Several Exerciseings, Marchings, Facings, Detachments, and Firings. London 1686. sine p.

⁶⁰ Méghozzá egy téglából felépített, 36 méter hosszúságú és 6 méter szélességű, 90 ággal ellátott. The Royal Encampment of His Majesties Forces on Hounslow-Heath i. m. sine p.

⁶¹ TNA SP 8/1 Part 2., fols. 75r–76r.; TNA WO 26/6, pp. 58–59., 70–71., 79–82., 83–85.; TNA WO 30/17, pp. 49–51.

⁶² TNA WO 47/15, fols. 102v., 104v.; TNA WO 55/334, fols. 104v., 106v., 107v.

⁶³ The Royal Encampment of His Majesties Forces on Hounslow-Heath i. m. sine p. Máshol június 7. szerepel. Lásd *Cunnington, W. C.*: The Military Encampments of James II i. m. 4. A hivatalos menetparancsok alapján a gyalogság többségének június 6-án kellett táborba szállni, azonban az első egységek már néhány nappal korábban megérkeztek. Lásd TNA WO 5/2, pp. 170–176., 199–200., 202–217., 222–229., 231–239., 246–262.

⁶⁴ TNA WO 55/334, fol. 61v.; TNA ADM 77/3, sine fol. – London newsletter, 1st July 1686.; The Royal Encampment of His Majesties Forces on Hounslow-Heath i. m. sine p.; Theatrum Novum

katonák számáról eltérő adatok állnak rendelkezésre. Létszámuk 11 000–13 000 fő közé tehető, tehát majdnem a teljes angol haderő jelen volt,⁶⁵ de 600 skót gyalogos is érkezett.⁶⁶ Az első pár hétben csupán a gyalogság és a tüzérség szálltak táborba, a lovasságot egy hónappal későbbre, július 4-re és 5-re rendelték a helyszínre.⁶⁷ A katonák sátrait szabályos utcák szerint alakították ki, három párhuzamos vonalba osztva őket. Az egyes ezredek katonái együtt táboroztak, akik mögött a saját tisztjeik, legvégül pedig a tüzérség szállása helyezkedett el.⁶⁸ Ezzel a korban bevett gyakorlatnak igyekezhetek megfelelni, miszerint a mezei hadjáratok során az ezredeket eleve olyan rendben táboroztatták, amely egyúttal a csatarendnek is megfelelt. Mindez kivételes eseménynek számított az angol hadsereg életében. Sok esetben az egy ezredhez tartozó, de egyébként szerteszét állomásozó századok most gyűltek össze először huzamosabb időre, így összeszokhattak és közös alaki gyakorlatokat hajthattak végre. De a katonák egybehívásával és bivakoltatásával (szabad ég alatti táboroztatásával) a tábori élet nehézségeit is megismerhették.⁶⁹

1686 júliusában a lovasság megérkezését követően több héten keresztül különféle hadgyakorlatok és szemlék zajlottak.⁷⁰ Július 8-án Jakabnak először volt alkalma a teljes hadsereget csatarendben megszemlélni, ezt követően három sortüzet – az ágyúkat is beleértve – adtak le meghatározott sorrendben. A király ezúttal is nagyon elégedett volt a látottakkal, és erről Orániai Vilmosnak is beszámolt.⁷¹ A július 8-ai azonban valószínűleg csak a főpróbája volt a két nappal később megrendezett nagy szemlének, amelyről már német nyelvű nyomtatványok is közöltek híreket. Ezek értesüléseit a levéltári források is alátámasztják. A király mellett jelen volt Modenai Mária (1658–1718) királynő, II. Károly özvegye, Bragança Katalin (1638–1705) és Anna dán hercegnő (II. Jakab lánya, a későbbi angol királynő), akik az ebédjüket abban a török sátorban fogyasztották el, amelyet 1683-ban Francis Taaffe (1639–1704) ír származású császári tábornok zsákmányolt a magyar hadszíntéren,

Politico-Historicum. Das ist: Eine gründliche und ausführliche Erzählung Alles dessen Was sich in dem 1686. Jahr auff diesem kugelrunden Welt-Gebäu an allen Orten und Enden zu Wasser und Land denck- und schreibwürdiges zugetragen und begeben hat. Würzburg É. n. 297.; Theatrum Europaeum I–XXI. Frankfurt am Main 1691. XII. 1050.

⁶⁵ TNA WO 26/6, p. 103.; BL Additional (a továbbiakban: Add) MS 15897, fol. 86r.

⁶⁶ *Cunnington, W. C.*: The Military Encampments of James II i. m. 4–5.

⁶⁷ TNA SP 8/4, fol. 1r. – Windsor, 1686. jún. 25. II. Jakab levele Orániai Vilmosnak; The Royal Encampment of His Majesties Forces on Hounslow-Heath i. m. sine p.

⁶⁸ Mindennek ábrázolása és összefoglalása: The Royal Encampment of His Majesties Forces on Hounslow-Heath i. m. sine p.

⁶⁹ *Childs, J.*: The Army, James II i. m. 97.

⁷⁰ TNA ADM 77/3, sine fol. – London newsletter, 6th July 1686.

⁷¹ The Royal Encampment of His Majesties Forces on Hounslow-Heath i. m. sine p.; TNA SP 8/4, fol. 2r. – Windsor, 1686. júl. 9. II. Jakab levele Orániai Vilmosnak.

és küldött el ajándékba II. Károlynak.⁷² Az étkezést követően, amelyen tokaji is kerülhetett a poharakba, a királyi társaság először elkocsikázott a három mérföld (4,5–5 kilométer) hosszúságban felsorakozott hadsereg előtt. A csatarendben a két szélen a lovasság, középen pedig a gyalogság és a tüzérség helyezkedett el. Miután megszemlélték a katonákat, kocsijukkal megálltak a számukra felépített páholy-nál, ahonnan Modenai Mária, Bragança Katalin és a kíséretük végignézte, ahogy a király a hadsereg élén elmenetel előttük. Estefelé az összes ágyúból és puskából háromszoros díszlővést adtak le, majd az udvar visszatért Windsorba.⁷³

Július 16-án a hadsereg főparancsnoka, a francia származású Louis de Duras, azaz Feversham earl (1641–1709) irányítása alatt a katonákat két csoportra osztották, akik két ellenséges hadsereg módjára két órán keresztül szakadatlan tüzeltek egymásra (kétségkívül nem éles lőszerral, üres töltetről lehet szó). Augusztus 1-jén a hadsereg újfent csatarendbe állt, és különféle hadmozdulatokat végeztek, ahol a gyalogezredek közé dragonyosakat helyeztek, majd sortüzeket adtak le. Négy nappal később a gyalogság egyedül hagyta el kis távolságra a tábor, ahol háromnegyed órán keresztül sortüzeltek. Másnap, augusztus 6-án a király is jelen volt a táborban, ahol újabb szemlék és lögyakorlatok következtek. Augusztus 8-án ismét két részre tagolták az ezredek, amelyek a július 16-ai gyakorlathoz hasonlóan csatarendben legalább fél óráig tüzeltek egymásra. Mindkét csapattest esetében a széleken a lovasság, középen pedig a gyalogság és a tüzérség helyezkedett el, a zászlóaljok közé két ágyút állítva. Nem tudjuk milyen gyakorisággal, de szokványos fegyverhasználati és alaki gyakorlatokat is tartottak. A hadsereg gyakorlatoztatásában II. Jakab is részt vett, aki legalább hetente kétszer a táborban tartózkodott.⁷⁴

Az 1686. évi hadgyakorlatok során II. Jakab aggodalmát fejezte ki a szokatlanul heves esőzések miatt,⁷⁵ azonban június elején, a tábor nyitányakor már

⁷² 1683-ban Taaffe II. Károlynak eredetileg hadi méneket szeretett volna ajándékozni, azonban a lengyel lovasok gyorsabbak voltak a zsákmányolásban, és csak egy szép török sátrat, valamint néhány török fegyvert tudott Londonba küldeni. Lásd Count Taaffe's Letters from the Imperial Camp, to his Brother the Earl of Carlingford here in London: Giving an Account of the Most Considerable Actions, Both Before and at the Raising of the Siege at Vienna, Together with Several Remarkable Passages Afterward, in the Late Victorious Campaign Against the Turks in Hungary. With an Addition of Two Other Letters from a Young English Nobleman, a Voluntier in the Imperial Army. London 1684. 33.

⁷³ TNA SP 8/4, fol. 4rv. – Windsor, 1686. júl. 26. II. Jakab levele Orániai Vilmosnak; TNA ADM 77/3, sine fol. – London newsletter, 1st July 1686. Érdekes, hogy pontosan ugyanez a közlés szerepel a következő helyeken is: *Theatrum Europaeum* I–XXI. Frankfurt am Main 1691. XII. 1050.; *Mercurii Relation, oder wochentliche Reichs Ordinari Zeitungen von unterschiedlichen Orthen*. Littera II, Num 32. 10. Augusti. 1686.; *Cunnington, W. C.*: The Military Encampments of James II i. m. 6.

⁷⁴ *The Royal Encampment of His Majesties Forces on Hounslow-Heath* i. m. sine p.; *Childs, J.*: The Army, James II i. m. 96.; *Report on the Manuscripts of the Marquess of Downshire I–III*. Ed. E. K. Purnell. London 1924. I. 95., 179.

⁷⁵ A kezdeti rossz időjárásról mások is beszámoltak: *Purnell, E. K.*: Report on the Manuscripts of the Marquess of Downshire i. m. I. 177., 179. – 1686. jún. 13. Rupert Browne és Owen Wynne levelei William Trumbull párizsi angol követnek. Az említett részlet a 177. oldalon olvasható.

elégedetten írta Orániai Vilmosnak, hogy az utóbbi pár napban jó idő volt, így a talaj felszáradt és készen áll a hadsereg fogadására.⁷⁶ Az eső és a rossz időjárás nemcsak a gyakorlatokat és a szemléket hiúsíthatta meg, hanem a katonák egészségére is hatással volt. Ezzel kapcsolatban június 4-én Jakab arról írt a holland stadtholdernek, hogy a katonák jó bőrben vannak és mindössze négyen haltak meg,⁷⁷ majd pár hét múlva, július 26-án megerősítette neki, hogy egy hónapja senki sem halt meg, és a tábori kórházban is nagyon kevesen vannak. Július utolsó és augusztus első napjaiban azonban ismét hideg és csapadékos idő érkezett. A nagy esőzések miatt 2-3 vértesezred kénytelen volt a környező településekre vonulni, a táborban pedig vízelvezető árkokat kellett ásni.⁷⁸ Újfént betegségek ütötték fel a fejüket, és a katonák közül néhányan életüket veszítették.⁷⁹ A rossz körülmények augusztus 15-16-án a tábor felosztatására készítették az uralkodót, pár nap múlva pedig az összes katona elhagyta Hounslow Heathet.⁸⁰

Az 1687. évi Hounslow Heath-i hadgyakorlatok: az angol hadsereg megostromolja Buda várát

Az 1687. évi táborozás volt mind közül a leggrandiózusabb. Narcissus Luttrell (1657–1732) angol történétíró, politikus és naplóiíró értesüléseit, miszerint a gyalogságnak 1687. június 17-én, míg a lovasságnak július 2-án nyílt meg a tábor,⁸¹ a hadügyi államtitkár által kiállított menetparancsok is alátámasztják.⁸² Az előző évhez hasonlóan legalább 10 000–11 000 katona volt jelen.⁸³ A menetparancsok közötti lehetséges átfedések miatt nem lehet megállapítani, hogy pontosan hány ágyú érkezett a táborba, azonban legalább 26 háromfontos és 6 mozsárágyú is jelen volt.⁸⁴ Ezenfelül a Tüzérségi Hivatalban kikísérletezett új ágyúalálmányokat is bevetettek, sajnos nem tudni, milyen sikerrel.⁸⁵ A tábori kórház, sörfőzde, pékség és más létesítmények továbbra is üzemeltek, de a király és a tisztek számára ezúttal

⁷⁶ TNA SP 8/3 Part 2., fol. 339r. – Whitehall, 1686. jún. 4. II. Jakab levele Orániai Vilmosnak.

⁷⁷ TNA SP 8/4, fol. 2r. – Windsor, 1686. júl. 9. II. Jakab levele Orániai Vilmosnak.

⁷⁸ TNA SP 8/4, fol. 4rv. – Windsor, 1686. júl. 26. II. Jakab levele Orániai Vilmosnak.

⁷⁹ *Cunnington, W. C.*: The Military Encampments of James II i. m. 5.

⁸⁰ TNA ADM 77/3, sine fol. – London newsletter, 31st July 1686.; *Narcissus Luttrell*: A brief historical relation of state affairs from September 1678 to April 1714 I–VI. Oxford 1857. I. 383.; *Cunnington, W. C.*: The Military Encampments of James II i. m. 9.

⁸¹ *Luttrell, N.*: A brief historical relation i. m. I. 405.

⁸² TNA WO 5/2, fols. 178–181., 186–188., 191.; TNA WO 5/3, pp. 3–9., 11–15., 18–24. A menetparancsok alapján a gyalogság kisebb részének már június 12-re, de a döntő többségnek június 18-ra kellett a táborba érkeznie.

⁸³ *Childs, J.*: The Army, James II i. m. 97.

⁸⁴ TNA WO 55/334, fols. 98v., 103v.; CSPD James II, Nr. 538. (<https://bit.ly/3gtlyTj>, letöltés 2022. jan. 25.)

⁸⁵ TNA WO 55/334, fol. 103v.

egy kápolnát is felépítettek, amely akkora volt, mint a londoni.⁸⁶ Természetesen felállították a királyi sátrat is,⁸⁷ amely valószínűleg ugyanaz a kényelmes török sátor lehetett, amelyet Jakab az előző években használt, vagy esetleg egy újabb, amelyet szintén Taaffe küldött ajándékba. A császári tábornoknak 1685 nyarán sikerült végre egy arab és három török lovat zsákmányul ejtenie, de egy újabb török sátrat és különféle fegyvereket is elküldött a hamburgi követen keresztül II. Jakabnak.⁸⁸ Emellett a király több tokaji borszállítmányt is kapott Magyarországról: 1686-ban Berwick kérésére Taaffe öt kisebb hordót küldött,⁸⁹ majd 1688-ban a bécsi angol követ, Carlingford (?–1690) indított útjára egy szállítmányt a királynak.⁹⁰

A hadgyakorlatok híre ezúttal is elért a tengeren túlra. Egy német nyelvű nyomtatott hírlevél arról számolt be, hogy július 8-án az uralkodó a táborban tartózkodott, amikor a Filips Norte-i (az olvasat bizonytalan) csatát mutatták be, július 10-én pedig Sedgemoor, azaz a Monmouth elleni győztes csata, a jövő héten pedig Buda elfoglalása lesz a terítéken, amikor is a mozsarakból bombákat és gránátokat lőnek majd.⁹¹ Egy másik német nyelvű nyomtatvány szerint 1687. augusztus 14-én általános szemlére került sor.⁹² Mindezt más forrásokkal nem tudjuk teljes mértékben alátámasztani, azonban július 10-én valóban sor kerülhetett a hadsereg teljes szemléjére, mivel arról Luttrell is beszámolt.⁹³ Ezenkívül tudható, hogy június 22. és 24. között általános hadgyakorlatokat szerveztek.⁹⁴ Június 22-én a király is jelen volt, majd az udvar és az összegyűltek szórakoztatására ünnepélyes tűzijátékokat rendeztek.⁹⁵ A következő hírünk már magától Jakabtól származik, aki július 14-ei levelében arról írt Orániai Vilmosnak, hogy az időjárás nagyon meleg, és reméli, hogy így marad, mert az jót fog tenni a tábornak és az aratásnak.⁹⁶

Július második felében következett az 1687. évi hadgyakorlatok igazi különlegessége, amikor Buda visszafoglalásának a példáján keresztül az angol katonák

⁸⁶ Mercurii Relation, oder wochentliche Reichs Ordinari Zeitungen von unterschiedlichen Orthen. Littera Hh. Num 31. 2. Aug. 1687.

⁸⁷ BL Add MS 72595, fol. 114r. – London newsletter, 28th May 1687.

⁸⁸ BL Add MS 41824, fol. 274r. – Hamburg, 1685. aug. 3. Peter Wyche követjelentése Middletonnak; BL Add MS 41825, fol. 19v. – Hamburg, 1685. szept. 14. Peter Wyche követjelentése Middletonnak.

⁸⁹ BL Add MS 41826, fols. 91r., 112v. – Hamburg, 1687. ápr. 4. és máj. 16. Peter Wyche követjelentései Middletonnak.

⁹⁰ BL Add MS 41842, fol. 131r. – Bécs, 1688. szept. 9. Carlingford követjelentése Middletonnak.

⁹¹ Ordentliche wochentliche Post-Zeitungen dises 1687. Jahrs den 9. Augusti. Num. 32.

⁹² Ordentliche wochentliche Post-Zeitungen dises 1687. Jahrs den 2. Augusti. Num. 31.

⁹³ Luttrell, N.: A brief historical relation i. m. I. 408.

⁹⁴ TNA WO 51/35, fol. 53r.

⁹⁵ TNA WO 51/35, fol. 26v.

⁹⁶ TNA SP 8/4, fols. 63r., 64r. – Windsor, 1687. júl. 14. és aug. 1. II. Jakab levelei Orániai Vilmosnak.

több héten keresztül a modern várívás módszereit sajátították el.⁹⁷ Minderről már igen korán döntés született, mivel ezzel állhat kapcsolatban, hogy 1687 februárjára Holcroft Blood hadmérnök elkészítette a budai ostrom, valószínűleg Jacob Richards eredeti tervrajzának három másolatát,⁹⁸ amelyeknek nyáron Hounslow Heathen vehették hasznát. Magáról a hounslow-i mezőn földből felhúzott budai várról keveset tudni. A Dunát talán a közelben húzódó kicsinyke Crane folyó idézte meg, azonban nem lehet tudni, hogy a kiterjedt mezőségen pontosan hol építették fel az erődöt. A vár küllemére vonatkozólag az egyik legjobb forrásunk Willem van de Velde ceruzarajzai és a hozzájuk fűzött értelmező megjegyzései. Van de Veldét többek között II. Jakab pártfogolta, aki 1687-ben minden bizonnyal a király megbízásából tartózkodott a táborban. A hadgyakorlatokról készített rajzait még Hounslow Heathen bemutatta a királynak, ez igazolja pontosságukat és megbízhatóságukat.⁹⁹

A Hounslow Heathen megépített budai vár nem lehetett nagy kiterjedésű,¹⁰⁰ amelyről a különféle beszámolóknak és van de Velde rajzainak köszönhetően rendelkezünk ismeretekkel. A holland művész egyik rajza a vár belsejéről készült, megelevenítve a július 31-ei gyakorlatokat. Ezek szerint nemcsak a falakat és bástyákat (legalább kettőt) építették meg földből, amelyekre ágyúkat helyeztek, hanem előtte mély árkot húztak, de tisztán kivehetők a fedett út és az azt védő gyalogos katonák is. Tudva, hogy a hadgyakorlat Buda visszafoglalását volt hivatott megidézni, valamint, hogy az angol önkéntesek kizárólag az ostrom északi szakaszán voltak jelen, nagyon valószínű, hogy a budai vár északi, körülbelül a bécsi kapu és az esztergomi rondella közötti bástyáit és kurtináit igyekeztek földhányásokból megformálni. A bástyák közül az egyik különösen nagy volt, emiatt talán az esztergomi rondelláról lehet szó. Az ezredeikkel Hounslow Heathen több, Buda ostromát megjárt angol katonatiszt önkéntesnek is jelen kellett lennie, mint Oliver St George, Thomas Belasyse, Francis Negus vagy Powis márki fia William Herbert, akik minden bizonnyal segítették a megvalósítást. Ezt a célt

⁹⁷ A vár bevételének hírére 1686 őszén Nápolyban is eljátszották Buda ostromát, azonban az nem egy hadgyakorlat, hanem elsősorban egy népünnepély képét öltötte magára. Lásd *Kelényi B. Ottó*: A török Buda a keresztény Nyugat közvéleményében. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 5. Szerk. Némethy Károly – Budó Jusztin. Bp. 1936. 70.

⁹⁸ TNA WO 51/33, fol. 201r.

⁹⁹ Van de Velde rajzait a rotterdami Boijmans Van Beuningen múzeumban őrzik, és 1979-ben jó minőségű kiadás is készült róluk. Lásd *Robinson, M. S.*: The Willem van de Velde Drawings i. m.; A londoni National Army Múzeumban egy további van de Velde-rajz tekinthető meg, azonban nem tudni, hogy az az 1687. vagy az 1689. évi hadgyakorlatokról készült-e. Lásd <https://bit.ly/3nWEvIH>, letöltés 2021. aug. 25.

¹⁰⁰ Egy szemtanú a Kent megyei Sheerness tengerparti városka/falu nagyságával hasonlította össze, amit ma nehéz értelmezni. Emellett az is elképzelhető, hogy az ott létesített haditengerészeti bázisra utalt. *Childs, J.*: *The Army, James II* i. m. 96.

szolgálhatták Holcroft Blood térképmásolatai, valamint Jacob Richards 1687-ben megjelent budai ostromnaplója is, amelyről nehéz elképzelni, hogy legalább néhányan ne olvasták volna a táborban.

A több hetes ostromgyakorlatokat követően július 31-én szervezték meg az általános rohamot,¹⁰¹ amelyen éles löszert valószínűleg nem, de annál több üres töltetet használhattak, mivel a holland rajzoló hatalmas füstfelhőket is megjelenített. Néhol láthatóak azonban a lövedékek röppályái, ami bonyolít a kérdésen. A megoldás az lehet, hogy éles löszert használatára kizárólag kiürített állások ellen került sor. A képek alapján a támadók előző hetekben kiépített sáncai, közelítő árcai, védett ütegállásai és talán a paliszádjai, azaz cölöpsoraik is beazonosíthatók, a várárkon pedig galériát, tehát átjárót készítettek, de a roham során gyakorolták a védállások – talán a logement – kiépítését, valamint a fáradt csapatok friss egységekkel történő leváltását is. Az erőd sikeres elfoglalását követően július 31-én maga II. Jakab lépett a legyőzött vár területére, hogy megvizsgálja azt.¹⁰² A táborozás további részében azonban már nem került sor nagymérvű hadgyakorlatokra. A király augusztus 5-én még a sátrában ebédelt,¹⁰³ majd hat nappal később kiadták a táborbontásra vonatkozó parancsot, hogy augusztus 13-16. között minden ezred hagyja el a mezőt és vonuljon téli szállásra.¹⁰⁴

1687-ben a hadgyakorlatok egyik további eleme a pontonhíd építése volt, amelyhez a hajók július első felében futottak be a táborba.¹⁰⁵ Ezeket az angol Tüzérségi Hivatal még az előző években vásárolta külföldön, de 1687-ben hat új pontonhajó, valamint puskák és más hadianyagok is érkeztek az Egyesült Tartományokból.¹⁰⁶ A hajókat augusztus 14-én Barking Crooknál (nem tudni hol lehet), valószínűleg a Hounslow-hoz közel található Crane folyón állították fel.¹⁰⁷ A fennmaradt források alapján ez lehetett az első alkalom, hogy az angol hadsereg II. Jakab uralkodása alatt pontonhidat épített, amelyre ugyancsak külföldi példák alapján kerülhetett sor. Nincs rá bizonyíték, de a budai ostromgyakorlat miatt kézenfekvő a feltételezés: ezt is magyarországi tapasztalatok alapján valószínűsítették meg. Buda 1686. évi visszafoglalásakor mind a császári, mind pedig a bajor válaszó csapatai vertek ugyanis hidat a Dunán, amelyeket az angol önkénteseknek és hadmérnököknek lehetőségük volt szemügyre venni.

¹⁰¹ Luttrell szerint erre július 29-én került sor. Lásd *Luttrell, N.*: A brief historical relation i. m. I. 410.

¹⁰² *Robinson, M. S.*: The Willem van de Velde Drawings i. m. 78–79., 330–345.

¹⁰³ TNA SP 8/4, fol. 66r. – Windsor, 1687. aug. 5. II. Jakab levele Orániai Vilmosnak.

¹⁰⁴ TNA WO 5/3, pp. 3–24.

¹⁰⁵ TNA WO 55/334, fol. 101v.

¹⁰⁶ TNA WO 47/15, fol. 87v.; TNA WO 51/34, fol. 136r.; A vásárlásról Albeville márki (1626–1694) hágai angol követ is beszámolt: BL Add MS 41814, fol. 239v. – Hága, 1687. máj. 27. Albeville követjelentése Middletonnak.

¹⁰⁷ TNA WO 55/334, fol. 120r.

Az 1688. évi rövid táborozás

Az 1688. évi táborozás nagyon rövid ideig tartott, mivel azt a váltakozóan nagyon forró és viharos nyári időjárás, majd az ebből fakadó járványos megbetegedések gyakorlatilag ellehetetlenítették. A nehézségeket tovább súlyosbította, hogy az illetékes hatóságok a katonák ellátását sem tudták olyan jól megszervezni, mint az előző években.¹⁰⁸ A katonai tábor a szokásosnál eleve jóval később nyílt meg, mivel csak július első hetében kellett a csapatoknak megérkezniük,¹⁰⁹ a tábort pedig augusztus 18. és 20. között ürítették ki.¹¹⁰ Az előzetes tervek alapján körülbelül 10 000 katona lehetett jelen,¹¹¹ azonban az 1685. évihez hasonlóan alig tudni valamit az eseményekről, amelyeket a holland katonai fenyegetés is beárnyékol. Valószínűleg az egyre fokozódó angol–holland feszültségek miatt sem számolt be II. Jakab olyan részletesen és lelkesedéssel az 1688. évi tábori eseményekről, mint korábban. Az uralkodó egyszerűen a londoni holland követ jelentéseire utalta Vilmost, ha a részletekre lenne kíváncsi.¹¹²

Tüzérségi lögyakorlatok Blackheathen

A Hounslow Heath-i nagy nyári hadgyakorlatok mellett Blackheathen és Woolwichben további tüzérségi lögyakorlatokat szerveztek, amelyeken különféle új, frissen kiöntött agyúkat, mozsarakat és tölteteket próbáltak ki.¹¹³ A kísérleteken ugyan II. Jakab rendszeresen részt vett,¹¹⁴ mégsem ismert az események pontos menetrendje. Az új tervezésű robbanó gránátok és lövedékek gyakran rosszul sikerültek, a lövedékek kettéhasadtak vagy egyszerűen nem érték el a várt hatást. Máskor a tüzekek maradtak végtagok nélkül,¹¹⁵ mint ahogyan a spanyol tüzemester egyik 1686. évi bécsi kísérlete során, amelyről Jacob Richards is beszámolt a londoni udvarnak.¹¹⁶ 1688-ban pedig Thomas Lane, a bécsi angol követ titkára ajánlotta a londoni udvar figyelmébe egy tehetséges dán hadmérnököt és

¹⁰⁸ *Childs, J.*: The Army, James II i. m. 98.

¹⁰⁹ TNA WO 5/3, pp. 146–161.

¹¹⁰ TNA WO 5/3, pp. 173–185., 188. Ezt az adatot közli Luttrell is. Lásd *Luttrell, N.*: A brief historical relation i. m. I. 454.

¹¹¹ TNA WO 55/335, fol. 31r.; TNA WO 55/335, fols. 40v–41r.

¹¹² TNA SP 8/4, fol. 98r. – St James' palace, 1688. júl. 23. II. Jakab levele Orániai Vilmosnak.

¹¹³ BL Add MS 72596, fol. 20v.; TNA WO 47/15, fols. 76v., 149v.; TNA WO 51/33, fols. 187., 206r.; TNA WO 51/33, fol. 210v.; TNA WO 51/34, fols. 107r., 167r.

¹¹⁴ TNA WO 47/15, fol. 121v.; TNA WO 51/33, fols. 206r., 210v.; TNA WO 51/34, fols. 94r., 167r.

¹¹⁵ TNA WO 47/15, fols. 121v., 149v.; TNA WO 55/335, fol. 59r.; TNA WO 51/33, fol. 210v.

¹¹⁶ BL Stowe MS 447, fol. 9v.; BL Add MS 41842, fol. 1r. – Bécs, 1686. ápr. 25. Jacob Richards levele Hugo Hughes-nak, a regensburgi angol követ személyi titkárának.

vegyészt, aki robbanó anyagokkal foglalkozott, tudván, hogy erre a Whitehallban fel fognak figyelni.¹¹⁷

Tudjuk, hogy 1686 november-decemberében Blackheathen aknarobbantásokkal kísérleteztek,¹¹⁸ az egyik legnagyobb bemutatóra azonban 1687 májusában a nagy nyári hadgyakorlatokat megelőzően került sor, amikor ugyanitt aknákat robbantottak, mozsarakból bombákat lőttek ki és mesterséges tüzek gyújtásával kísérleteztek. Az eseményről Dominik Andreas von Kaunitz gróf és egy londoni hírlevél is részletesen beszámolt. Ezek szerint II. Jakab személyesen osztott parancsokat az aknászoknak, valamint ellenőrizte a mozsarak dőlésszögét. Ezt követően egy emelvényen foglalt helyet, majd jelt adott a két kilométer távolságban elhelyezett aknák felrobbantására. Az első töltet, amelyben 11 hordó lőport helyeztek el, a beszámolók szerint „csodálatosan” sikerült és 9 méter átmérőjű krátert hagyott maga után. A következő 8 lőporoshordó is bevált. Ezt követően a 8 mozsárágyún volt a sor, amelyek két sortüzet adtak le, és 250, valamint 300 fontos lövedékeket lőttek ki. Ezek már nem érték el a várt hatást, mivel két töltet a levegőben felrobbant a röppályájuk egyharmadának a megtételét követően, néhány lövés pedig túl rövid lett és célt tévesztett. Ezután mesterséges tüzet gyújtottak, amely legalább fél óráig égett. Végezetül pedig különféle bombákkal kísérleteztek, köztük egy kézigránáttal, amelyet egy újfajta „eszközből” lőttek ki jó eredménnyel, ezért azt késznek és használhatónak minősítették. Még ugyanezen a napon Jakab továbbutazott Woolwichbe, ahol egy új mozsarat és egy hajók elpusztítására alkalmas tűzgolyót mutattak be neki.¹¹⁹

Az írországi hadgyakorlatok Carragh mezején

Nemcsak Angliában, hanem Írországbán is zajlottak katonai táborozások. A II. Jakab uralma alatt Írországbán véghezvitt átalakítások következtében az ír hadsereg hadrafoghatósága és minősége jelentősen romlott, mivel a többségükben tapasztalt protestáns tisztek és katonák helyére kiképzetlen és fegyelmezetlen újoncok kerültek. Már 1686-ban felmerült egy hadgyakorlat megtartásának a lehetősége. 1686-ban Mountjoy vikomt magyarországi utazását sokan pontosan amiatt ellenezték, mivel a Tüzérségi Hivatal parancsnokának illik részt vennie a többhetes

¹¹⁷ BL Add MS 41842, fols. 80–82. – Bécs, 1688. máj. 13. Thomas Lane követi titkár diplomáciai jelentése Middletonnak, amelyet Carlingford parancsára írt és küldött el.

¹¹⁸ TNA WO 51/33, fol. 189.

¹¹⁹ BL Add MS 72595, fol. 109rv. – London newsletter, 3rd May 1687.; ÖStA HHStA, Großbritannien, Diplomatische Korrespondenz Kt. 23, fols. 12v–13r. – London, 1687. máj. 9. Kaunitz követjelentése.

eseményen.¹²⁰ Végül ebben az évben nem szervezték meg a tábort,¹²¹ így Mountjoy rosszallások nélkül utazhatott el Magyarországra. 1687-ben azonban a Dublintól körülbelül 50 kilométerre nyugatra található carraghi mezőkön (Caragh, Curragh) már tábort ütött a 8000–9000 főt számláló ír királyi hadsereg. Hounslow Heathhez hasonlóan Carragh is régi gyülekezési helyszínnek számított,¹²² igaz, 1660, tehát a Stuart-restauráció óta ez volt itt az első táborozás.¹²³ 1687-ben az angliai hadgyakorlatokkal nagyjából egyidőben, a carraghi mezőkön szintén felépítették Buda várát és több hétig tartó módszeres ostrom keretében bevették azt. Mindemögött valószínűleg koordinált szándék húzódott meg, és nem véletlen egybeesésről van szó. A hadgyakorlatok egyik résztvevője arról is beszámolt, hogy Buda ostromán kívül sok más gyakorlatra („feat of arms”) is sor került.¹²⁴ A carraghi tábort 1687 augusztusában oszlatták fel.¹²⁵ Ennél több sajnos nem tudható róla.

1688-ban az ír hadsereg visszatért Carragh mezeire, ezenkívül azonban semmit sem tudni a tábori eseményekről, a várható holland támadás miatt pedig idejekorán feloszlatták azt, és néhány ezredet Angliába vezényeltek.¹²⁶ A carraghi hadgyakorlatok megszervezésében és lebonyolításában tüzérségi tábornokként Mountjoynak is kiemelkedő szerepet kellett játszania. Különösképp érvényes ez az 1687. évre, amikor az írországi önkéntesek Buda alatt megszerzett ismereteit és tapasztalatait felhasználva igyekeztek átadni az ír hadseregnek a modern ostromtechnika fortélyait. Mountjoynak kétségkívül részt kellett vennie a carraghi táborozásokban, amelyhez jó viszonyítási alapul szolgál, hogy Hounslow Heathen az angol Hadmérnöki Hivatal parancsnoka Lord Dartmouth bizonyítottan jelen volt.¹²⁷

Összegzés

A rossz forrásadottságok miatt, amelyeket az angliai és írországi történészek sem tudtak leküzdeni, nem lehet napról napra feltérképezni sem a Hounslow Heath-i, sem a carraghi eseményeket, annak ellenére sem, hogy azokat mindvégig jelentős

¹²⁰ The Correspondence of Henry Hyde, Earl of Clarendon and of his Brother Laurence Hyde, Earl of Rochester I–II. Ed. Samuel Weller Singer. London 1828. I. 319. – Dublin, 1686. ápr. 6. Clarendon earl (1638–1709) írországi királyi megbízott levele testvérének, Rochester earljének (1642–1711), az angol kincstárnoknak.

¹²¹ Singer, W. S.: The Correspondence of Henry Hyde i. m. I. 348. – Dublin, 1686. ápr. 27. Clarendon levele Rochesternek.

¹²² Clifford, W.: History of the British Standing Army i. m. 474., 526.

¹²³ Childs, J.: The Army, James II i. m. 78.

¹²⁴ National Library of Ireland (a továbbiakban: NLI) MS 4166, p. 2.

¹²⁵ BL Add MS 72595, fol. 147v. – London newsletter, 18th August 1687.

¹²⁶ NLI MS 4166, p. 3.; Richard Bagwell: Ireland Under the Stuarts and During the Interregnum I–III. London 1916. III. 180.

¹²⁷ Robinson, M. S.: The Willem van de Velde Drawings i. m. 78–79., 330–345.

figyelem övezte mind a lakosság, mind pedig az udvar részéről. Gyakran a tábor nyitó és záró napját illetőleg sincs egyezés a különböző források és szakirodalmi adatok között. Buda visszafoglalásának 1687. évi hadgyakorlatától eltekintve nehéz vagy egyenesen lehetetlen bebizonyítani, hogy a különféle tábori eseményeket, legyen szó akár a legapróbb részletről, mint például a sátoztábor felállításának a mikéntjéről vagy az aknarobbantásokról, valóban magyarországi tapasztalatok ihlették vagy sem. Az 1686. évi csatározások során az angol hadsereg csatarendje nagyban hasonlított a császáriak táti csatában (1685. augusztus 16.) alkalmazott hadrendjére, amelynek során az ezredek közé tüzérséget állítottak fel, a gyalogságot és a lovasságot pedig vegyesen egymást váltva, és ugyan John Talbot angol százados kézbesített levelei alapján tudjuk, hogy erről Middleton és II. Jakab is értesültek,¹²⁸ mégsem állíthatjuk minden kétséget kizáróan, hogy 1686-ban Hounslow Heathen az angol hadsereg a császári csatarendet próbálta ki és gyakorolta be. Az 1687. évi hadgyakorlatok azonban egyértelműen bizonyítják, hogy II. Jakab és az angol kormányzati körök alaposan megvizsgálták a magyarországi hadszíntér eseményeit, amelyekből levonták a megfelelő következtetéseket az angol hadsereg minőségi fejlesztése céljából. Ezt támasztja alá az is, hogy a hadgyakorlatok teljesen a magyarországi hadszíntér szellemében zajlottak. Amellett, hogy a háború eseményeit rekonstruálták, II. Jakab egy Magyarországon szákmányolt török sátozt állítatott fel magának, az itt elfogyasztott étkek mellől pedig valószínűleg nem hiányzott a tokaji bor sem.

A whig ellenzék és a királyi udvar is törekedett propagandisztikus célokra felhasználni a hadgyakorlatokat, amelyeket például a holland pamfletírók lekicsinylően „pillangóvadászatnak” csúfoltak.¹²⁹ A kiadott nyomtatványok közül kettő érdekes számunkra a magyarországi vonatkozások miatt. 1685-ben Londonban dicsőítő zenés költemény jelent meg a gyakorlatokon részt vevő katonákról és a győztes királyról, aki épp nemrég verte le Monmouth lázadását. A költemény második fele, mintegy összekapcsolva a két eseményt, párhuzamot vonva a whig lázadók és a törökök vereségei között, az érsekújvári és a táti győzelmeknek állított emléket.¹³⁰ John Evelyn (1620–1706), a híres angol polihisztor és neves naplóiíró személyes iratai között egy további, beazonosítatlan szerzőtől származó, a történettudomány előtt eddig ismeretlen, kéziratos vers is fellelhető, amely ugyancsak a hadgyakorlatokkal szembeni kezdeti ellenszenvet és rosszállást igyekezett

¹²⁸ BL Add MS 41817, fols. 257–258.; BL Add MS 41840, fols. 114–116.

¹²⁹ *Manning, R. B.*: An Apprenticeship in Arms i. m. 347.; *Childs, J.*: The Army, James II i. m. 40.

¹³⁰ A Song Upon the Randizvous on Hounsley-Heath: With a Paralel of the Destruction of our English Turks in the West, and the Mahomitans in Hungary: How the Christian army, Compos'd of Forty Thousand Men, Took New-Hassel, Relieved Gran, Defeated the Turks Army of Sixty Thousand Men in Two Days Time. London 1685.

eloszlatni, az egyik vezérfonala pedig a Buda visszavívásából kinyerhető katonai tapasztalatok hasznosítása volt, így kitűnő bizonyítéka a török elleni magyarországi háború angliai beágyazottságának:

„Our Monarch by more gentle rules,
Has proved the ancients hot-brained fools,
He only studies and contrives
Not to destroy but save men’s lives;
Showed all the military skill,
Without committing ought that’s ill.
He’ll teach his men in warlike sport,
How to defend or storm a fort,
And in heroic interlude,
Will art the dreadful siege of Bude:
Here Lorraine stormed, the Vizier dies,
And Brandenburg routes the supplies,
Bavaria there blowed up their train,
And all the Turks are took or slain.
All this performed with no more harm
Than loss of simple gunner’s arm;
And surely it is a greater good
to teach men war then shed their blood.”¹³¹

A II. Jakab által felállított, kiképzett és felszerelt hadsereg gyakorlati próbájára végül nem került sor. 1688-ban a holland támadást követően a király menekülni kényszerült az országból, az angol hadsereget pedig az elkövetkező években Orániai Vilmos és Marlborough herceg (1650–1722) vezénylete alatt vetették be a franciák ellen (1688–1697, 1701–1713). Ugyan II. Károly volt az, aki az állandó hadsereget életre hívta, Orániai Vilmos pedig, aki a franciák ellen győzelemre vezette, II. Jakabnak is köszönhető, hogy a 17. század végére az angol hadsereg valós katonai tényezővé válhatott Európá hadszínterein, amelyben a magyar hadszíntér is szerepet játszott.

¹³¹ BL Add MS 78359, fols. 37–38. A költemény szó szerinti fordítása: „Uralkodónk jóságos rendeleteivel / bizonyította őseink forrófejű bolondságát. / Hisz ő csak vizsgálódik és tervez / Nem ártani, hanem hogy életet mentsen; / Tanúságát adta katonai rátermettségének, / Nem elkövetve azt, mi rossz. / Tanítja katonáit harcias tettekre / várat ostromolni és védeni / És eközben dicső módra / Eljártssa Buda szörnyű ostromát: / Itt Lotaringiai [Károly] támadott, a vezír meghal / a brandenburgi a portyázókat ugrasztja szét / a bajor a trént robbantja fel, / És minden török leölve vagy láncrea fűzve. / Míndezt [a hadgyakorlatokat] olyan olcsón / Egy tüzér karja veszett csak; / És bizonyosan hasznosabb / A katonákat háborúra tanítani, mintsem a vérüket ontani.”

THE ENGLISH ARMY BESIEGES THE CASTLE OF BUDA
The Military Encampments of Hounslow Heath during the Reign of James II (1685–1688)
by Tibor Tóth

SUMMARY

During the reign of James II (1685–1688) the English government circles paid special attention to the Hungarian theatre of war against the Ottomans. Every year English, Scottish and Irish army officers and engineers travelled to the battlefields in Hungary in order to accumulate and gather military experience and skills. Such trips were supported by James II himself, who wanted to strengthen the English, Irish, and Scottish armies. Each summer, military exercises were held at Hounslow Heath in order to pass on the expertise brought home by the volunteers to the entire army. One of the most important military encampments took place in 1687, when a replica of the fortress of Buda was erected and the English army learned and practiced modern siege techniques by recreating the siege of 1686.